

Joanna Stożek

Autoreferat rozprawy doktorskiej pt. *Formy autobiograficzne w twórczości Seweryna Goszczyńskiego*

Przedmiotem mojej rozprawy doktorskiej są formy autobiograficzne w twórczości Seweryna Goszczyńskiego. O wyborze tematu przesądził fakt, że problematyka ta nie stała się dotychczas przedmiotem studiów historycznoliterackich, uwzględniających nowe osiągnięcia w zakresie badań nad autobiografią. Potrzebę naukowego oglądu tekstów autobiograficznych autora *Zamku kaniowskiego* zgłaszał już w 1924 roku Stanisław Pigoń¹, jednak postulat ten do dziś nie został zrealizowany. Tak więc celem mojej pracy doktorskiej było wypełnienie tej dostrzeżonej przed prawie stu laty luki badawczej.

Podstawę materiałową rozprawy stanowią *Dziennik podróży do Tatrów*, *Dziennik Sprawy Bożej*, *Podróż mojego życia*, *Noc Belwederska* oraz korespondencja Goszczyńskiego. Obiektem analiz są także odpisy, które Józef Komenda sporządził w oparciu o rękopisy pisarza, materiały pochodzące z Pracowni Polonistycznej „Pigonianum”, a także opublikowane w dziewiętnastowiecznej prasie fragmenty *Dziennika podróży do Tatrów*.

Na potrzeby pracy przyjęta została definicja form autobiograficznych nawiązująca do propozycji Małgorzaty Czermińskiej, która określiła je jako zbiór gatunków pokrewnych wobec autobiografii właściwej, takich jak autobiografia duchowa, dziennik w wielu odmianach, pamiętnik oraz wspomnienie². Propozycja ta okazała się adekwatna do badanego przeze mnie materiału, ponieważ Goszczyński wykorzystał dyskurs autobiograficzny w jego różnych formach: dziennika, pamiętnika, wspomnienia i epistolografii.

Jako podstawową metodę badań przyjęłam analizę historyczną źródeł, opierającą się na paradygmacie opisowo-historycznym. Utwory zostały poddane interpretacji semantycznej historycznie adekwatnej – rozumianej za Henrykiem Markiewiczem jako rezultat odczytania całej zawartości dzieła literackiego przy uwzględnieniu istniejących świadectw dotyczących jego powstania³. W związku z tym w pracy nie tylko omówiłam przynależność gatunkową poszczególnych pism autobiograficznych Goszczyńskiego, ale także ukazałam je na tle twórczości i biografii pisarza oraz w kontekście XIX-wiecznej estetyki literatury, a w szczególności literatury dokumentu osobistego.

¹ S. Pigoń, *Wstęp*, [w:] S. Goszczyński, *Podróż mojego życia. Urywki wspomnień i zapiski do pamiętnika*, oprac. S. Pigoń, Wilno 1924, s. 2.

² M. Czermińska, *O autobiografii i autobiograficzności*, [w:] *Autobiografia*, red. M. Czermińska, Gdańsk 2009, s. 12–15.

³ H. Markiewicz, *O interpretacji semantycznej utworów literackich*, „Pamiętnik Literacki” 1983, z. 2, s. 125.

Badając pisma autobiograficzne, łączę perspektywę historycznoliteracką z perspektywą teoretycznoliteracką. Ważne miejsce w moich analizach zajmują publikacje z zakresu teorii biografii. Koncepcje, które w głównej mierze odpowiadają za kształt przedstawionych przeze mnie interpretacji, zostały wypracowane przez Małgorzatę Czermińską, Reginę Lubas-Bartoszyńską, Philippe'a Lejeune'a oraz Paula Ricœura. W badaniach zawartych w pracy szczególnie istotne są: koncepcja trójkąta autobiograficznego, postawy autobiograficznej, tożsamości narracyjnej, klasyczna teoria paktu autobiograficznego, idea dziennika jako serii datowanych śladów, kategoria przestrzeni autobiograficznej, a także pojęcie sytuacji autobiograficznej. Dla rozważań przedstawionych w pracy inspirująca okazała się również metodologia krytyki genetycznej, zwłaszcza kategoria „przed-tekstu”, rozumianego w sposób szeroki – nie tylko w odniesieniu do zróżnicowanych wersji tego samego utworu – ale także w kontekście biografii autora (tu: Goszczyńskiego), a przede wszystkim jego konkretnych doświadczeń i inspiracji lekturowych. Przyjęcie takiej perspektywy badawczej pozwoliło mi na dokonanie opisu zmienności postaw autobiograficznych w kolejnych utworach pisarza, a także na ukazanie relacji zachodzących między jego poszczególnymi pismami autobiograficznymi.

Zagadnieniami najistotniejszymi dla przebiegu interpretacji były: 1) kwestia przynależności gatunkowej pism autobiograficznych Goszczyńskiego oraz 2) problem podmiotowości i werbalizacji doświadczeń podmiotu autorskiego w konkretnych utworach. Ważnym celem pracy było również sformułowanie wniosków odnośnie do specyfiki twórczości autobiograficznej pisarza, a także próba usytuowania jej w szerszym kontekście romantycznej literatury dokumentu osobistego.

Kompozycja pracy, wbrew tendencjom panującym w literaturze przedmiotu, oparta została na chronologii powstawania pism autobiograficznych Goszczyńskiego, a nie na przebiegu biografii ich autora. W mojej ocenie interpretowanie tych tekstów przez pryzmat kolejnych wydarzeń z biogramu pisarza nie mogłoby doprowadzić do sformułowania nowych wniosków. Przyjęty układ analizy zakładał zatem rezygnację z zastosowania formuły „życie i pismo”, która jest popularna w badaniach nad autobiografią⁴, na rzecz usytuowania w centrum zainteresowań utworów autobiograficznych, a nie konkretnych faktów z biografii autora. Zależało mi na wyeksponowaniu znaczenia samych tekstów, na prześledzeniu zmian zachodzących w twórczości autobiograficznej Goszczyńskiego wraz z upływem czasu.

⁴ M. Buchholtz, *Henry James i sztuka auto/biografii*, Toruń 2011, s. 60.

Praca składa się z pięciu zasadniczych części. Pierwszą stanowi wprowadzenie, w którym przedstawiłam przedmiot, cel badań oraz zastosowaną metodologię. Po nim następują cztery rozdziały, z których każdy prezentuje analizę konkretnego utworu autobiograficznego Goszczyńskiego, ze szczególnym uwzględnieniem genezy danego tekstu oraz obecności w nim metatekstowych refleksji poświęconych twórczości autobiograficznej.

Pierwszy z rozdziałów interpretacyjnych dotyczy *Dziennika podróży do Tatrów*. W tej części pracy udowadniam, że pisarz nawiązał do upowszechnionej w literaturze romantycznej formy dziennika podróży, ale jednocześnie nadał swym zapiskom kształt, który wyróżnia je na tle romantycznego podróżopisarstwa. Przeprowadzona analiza dowodzi, że ze względu na obecność w tekście wielu fragmentów, których tematem są doświadczenia wewnętrzne podmiotu dziennikowego, dziennik ten stanowi jednocześnie zapis podróży diarysty do własnego wnętrza. Zestawienie wybranych ustępów *Dziennika podróży do Tatrów* w edycji Stanisława Sierotwińskiego z pierwszymi publikacjami prasowymi fragmentów dzieła pozwoliło mi na ukazanie wpływu towianistycznej konwersji na treść zapisków, a także dało podstawę do odczytania utworu jako dziennika pisarza.

Kolejna część pracy poświęcona została *Podróż mojego życia*. Na podstawie analizy tekstu oraz porównania go z innymi pismami autobiograficznymi Goszczyńskiego, sformułowałam wniosek, że *Podróż mojego życia* – wbrew dotychczasowym interpretacjom – nie jest zamkniętą całością, a składające się na ten zbiór utwory (*Chronologia mojego życia*, *Zapiski do moich pamiętników*, *Podróż mojego żywota*) stanowią autonomiczne, lecz nieukończone teksty. W rozdziale tym przedstawiłam również twierdzenie o nieciągłości oraz fragmentaryczności narracji wspomnieniowej Goszczyńskiego, a także tezę o obecności w niej poetyki szkicu i brulionu. Nieciągłość analizowanych utworów ma związek z występowaniem w nich dwóch porządków czasowych: minionych doświadczeń oraz aktualnego punktu widzenia autora – towiańczyka. Z kolei fragmentaryczność *Podróż mojego żywota* przejawia się nie tylko na poziomie treści, ale i w kompozycji tekstu. Utwór przyjmuje formę luźnych notatek, których głównym tematem jest rozwój przeżyć religijnych autora.

Przedmiotem kolejnego rozdziału jest *Noc Belwederska* – utwór wyjątkowy w kontekście pozostałych pism autobiograficznych Goszczyńskiego, a także innych pamiętników dotyczących powstania listopadowego, ponieważ pisarz niemal całkowicie zrezygnował tu z ukazywania osobistych doświadczeń – dominantą stała się refleksja historiozoficzna na temat przyczyn klęski powstańców oraz możliwości odzyskania niepodległości. Pisarz, wbrew tendencjom panującym w pamiętnikarstwie romantycznym, nie

przyjął roli kronikarza minionych wydarzeń⁵, lecz ukazał je z perspektywy towianistycznej filozofii historii. *Noc Belwederska* stanowi zatem utwór będący interesującym przykładem przeobrażeń formy pamiętników poświęconych powstaniu listopadowemu, a jednocześnie pozostaje świadectwem istotnego znaczenia refleksji historiozoficznej w twórczości autobiograficznej Goszczyńskiego. Tym, co zwraca uwagę w *Nocy Belwederskiej* jest obecność licznych nawiązań międzytekstowych – do różnych prac dotyczących powstania: *Powstania narodu polskiego w roku 1830 i 1831* Maurycego Mochnackiego, *Pamiętnika* Piotra Wysockiego oraz wspomnień Władysława Zamoyskiego. Ze względu na zastosowane przez autora rozwiązania proponuję odczytanie *Nocy Belwederskiej* jako romantycznej sylwy.

Analizie zostały poddane również wybrane aspekty epistolografii pisarza, co stanowi temat czwartego rozdziału dysertacji. Na podstawie interpretacji listów Goszczyńskiego z lat 1838–1873 sformułowałam wniosek o obecności w jego korespondencji wątków autobiograficznych. Pisarz wielokrotnie rezygnował z opisywania i komentowania w listach aktualnych wydarzeń na rzecz wprowadzania elementu wspomnienia i rozważań dotyczących własnej przeszłości. To dlatego epistolografia ta przyjmuje często kształt mikroautobiografii lub „autobiografii w ruchu”⁶.

Ostatnia część pracy zawiera interpretację *Dziennika Sprawy Bożej*. Dziennik ten można określić jako sumę twórczości autobiograficznej Goszczyńskiego, ponieważ pisarz odwołuje się w nim niemal do wszystkich swych tekstów autobiograficznych, dokonuje ich rewaloryzacji, a także reinterpretuje własną biografię przez pryzmat historii swego nawrócenia. Choć geneza dziennika miała związek z dołączeniem pisarza do towiańczyków, a w historii literatury utwór funkcjonuje przede wszystkim jako kronika Koła Sprawy Bożej⁷, to ważne miejsce zajmują w nim problemy związane z szeroko rozumianą kategorią intymności, takie jak zagadnienia tożsamości, rozwoju życia duchowego, a także kwestia stosunku do własnego ciała. Doszłam więc do wniosku, że w *Dzienniku Sprawy Bożej* współlistnieją różne odmiany romantycznego dyskursu autobiograficznego: dziennik intymny, autobiografia duchowa, wspomnienie. Porównanie wybranych fragmentów *Dziennika Sprawy Bożej* w edycji Sudolskiego z odpisami sporządzonymi przez Józefa Komendę dało podstawę do zaakcentowania znaczenia kategorii intymności w tym dziele.

⁵ Na ten wymiar romantycznego pamiętnikarstwa zwracała uwagę Sztachelska. Zob. J. Sztachelska, *Pamiętnik*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław 2009, s. 671.

⁶ Pojęcie zapożyczam z pracy Zbigniewa Majchrowskiego. Zob. Z. Majchrowski, *Listy Mickiewicza jako „archiwum egzystencji”*, [w:] *Mickiewicz niedoczytany... Korespondencja poety w perspektywie współczesnej*, red. E. Hoffmann-Piotrowska, A. Fabianowski, T. Jędrzejewski, Warszawa 2014, s. 15–25.

⁷ Taką interpretację tekstu zaproponował Zbigniew Sudolski. Zob. Z. Sudolski, *Kronika towianizmu*, [w:] S. Goszczyński, *Dziennik Sprawy Bożej*, Warszawa 1984, t. 1, s. 5–6.

Przeprowadzone badania pozwoliły mi na sformułowanie wniosków odnośnie do specyfiki twórczości autobiograficznej Goszczyńskiego. Z pewnością nie poddaje się ona jednoznacznym kwalifikacjom – nie daje się sprowadzić ani do jednego gatunku, ani do dominującej metody pisarskiej. Wszystkie analizowane pisma odznaczają się głębokim synkretyzmem, współlistniają w nich różne – niekiedy przeciwstawne – odmiany dyskursu autobiograficznego.

Istotną cechą twórczości autobiograficznej Goszczyńskiego jest obecność autorepetycji, która pełni funkcję uspołniającą. Do tematów powracających we wszystkich pismach autobiograficznych należy doświadczenie podróży w jej różnych wariantach. Pisarz bardzo często nawiązywał do romantycznej formy oraz semantyki podróży i ukazywał samego siebie jako podróżnika, pielgrzyma, wiecznego wędrowca, którego przeznaczeniem jest nieustanne bycie w ruchu. Motywem powracającym w niemal wszystkich pismach autobiograficznych jest refleksja na temat tożsamości poety, a także roli artysty jako duchowego przywódcy narodu. Analizowane utwory ujawniają nieustanne dążenie Goszczyńskiego do osiągnięcia sławy wieszczka zaangażowanego w sprawy polskie. Pisarz, podejmując refleksję nad własną twórczością, sytuuje ją na tle tradycji lirników ukraińskich i przypisuje dzieciństwu spędzonemu na Ukrainie szczególne znaczenie. Dlatego pisma autobiograficzne Goszczyńskiego można odczytywać jako opowieść mającą wyjaśnić początki własnego pisarstwa.

Interpretacja dzienników, wspomnień oraz korespondencji pisarza pozwoliła też na sformułowanie wniosków dotyczących rozumienia twórczości autobiograficznej przez samego autora. Goszczyński przypisywał jej szczególne znaczenie – stanowiła ona rodzaj twórczości zastępczej w czasie, gdy doświadczał kryzysu twórczego.

Tym, co wyróżnia twórczość autobiograficzną pisarza na tle romantycznej literatury dokumentu osobistego jest współlistnienie w niej różnych postaw autobiograficznych: świadectwa, wyznania oraz wyzwania. Pisma Goszczyńskiego, zwłaszcza dzienniki, są bowiem świadectwem poszukiwania własnej formuły tekstu autobiograficznego – odmiennego od zapisków zarówno kronikarskich, jak i introspekcyjnych, a postawa wyzwania odgrywa w tych poszukiwaniach wyjątkową rolę. Dynamiczne współlistnienie zróżnicowanych postaw autobiograficznych niemal w każdym z analizowanych tekstów można interpretować jako dialog z odbiorcą, ale też z szeroko pojętą praktyką literatury niefikcjonalnej w epoce romantyzmu. Goszczyński nawiązuje do najbardziej popularnych w XIX wieku form autobiograficznych: dziennika intymnego, dziennika podróży, autobiografii duchowej, szkicu wspomnieniowego, pamiętnika, ale jednocześnie twórczo przekracza te

formy gatunkowe i czyni odbiorcę ważnym punktem odniesienia własnej praktyki autobiograficznej. W tym kontekście jego twórczość autobiograficzną można interpretować jako wyraz wyzwania rzuconego przez autora zarówno ówczesnym, jak i współczesnym czytelnikom.

Celem moich analiz było dokonanie przeglądu i interpretacji form autobiograficznych obecnych w twórczości Goszczyńskiego, a także usytuowanie ich w szerszym kontekście romantycznej literatury dokumentu osobistego. Przedstawione przeze mnie wnioski mogą stanowić wstęp do dalszych, bardziej pogłębionych badań. Na przykład w pracy omówiłam jedynie wybrane aspekty epistolografii pisarza, co więcej, z rozważań wykluczyłam problematykę autobiografizmu ukrytego. Według mnie obie te kwestie niewątpliwie zasługują na uwagę. Sądzę, że konkluzje zawarte w rozprawie mogą znaleźć zastosowanie w przyszłych badaniach poświęconych tym zagadnieniom. Przede wszystkim mam jednak nadzieję, że moja praca doktorska stanowi badawczy krok w stronę uznania Goszczyńskiego za jednego z najwybitniejszych twórców form autobiograficznych w polskim romantyzmie.